

سیمای انسان در عالم برزخ (۱)

حجت الاسلام والمسلمین مصطفی آزادیان*

قرآن کریم می‌فرماید: «إِذَا جَاءَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِ لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا وَمِنْ وَرَائِهِمُ بَرْزَخٌ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ»^۱ [آنها همچنان به راه غلط خود ادامه می‌دهند] تا زمانی که مرگ یکی از آنان فرا رسد، می‌گوید: ای پروردگار من! مرا باز گردان! شاید در آنچه ترک [و کوتاهی] نمودم، عمل صالحی انجام دهم. [ولی به او می‌گویند:] چنین نیست! این، سخنی است که او به زبان می‌گوید [و اگر بازگردد، کارش همچون گذشته است] و پشت سر آنان، برزخی است تا روزی که برانگیخته شوند.»

مقدمه

یکی از مسائلی که عموم مردم درباره آن می‌پرسند، این است که بعد از مرگ، چه اوضاع و احوالی پیش روی انسان است و پس از دنیا چگونه زندگی خواهیم کرد؟

* عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

مطابق آیات قرآن کریم و روایات معتبر اسلامی، بعد از حیات دنیوی، دو عالم دیگر وجود دارد: عالم برزخ و عالم قیامت. عالم برزخ، بلافاصله پس از مرگ شروع می‌شود و تا روز قیامت ادامه دارد؛ اما زمان وقوع عالم قیامت را کسی جز خداوند نمی‌داند.^۱ جهان برزخ، همانند دنیا پایان‌یافتنی است و با برپایی روز رستاخیز و قیامت به انتها می‌رسد؛ اما عالم قیامت، جاودانه و ابدی است.^۲ حقیقت زندگی برزخی، به طور کامل برایمان روشن نیست؛ چراکه مرتبه‌ای بالاتر از این جهان است و اطلاع ما از آن، در همان حدی است که قرآن و روایات بیان می‌کنند.^۳

از وظایف مهم مؤمنان، چاره‌اندیشی برای عالم برزخ است. امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «وَاللَّهِ مَا أَخَافُ عَلَيْكُمْ إِلَّا الْبَرْزَخَ فَأَمَّا إِذَا صَارَ الْأَمْرُ إِلَيْنَا فَنَحْنُ أَوْلَىٰ بِكُمْ»^۴؛ به خدا قسم! نمی‌ترسم برای شما، مگر از بابت برزخ. پس آن‌گاه که امور به دست ما سپرده شد، ما بر شما اولی هستیم.»

حدیث، اشاره می‌کند که مؤمنان در قیامت مشمول شفاعت پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله و سلم و امامان معصوم علیهم السلام قرار می‌گیرند؛ ولی حساب برزخ، کاملاً جداست.^۵

معنای برزخ

کلمه برزخ، در لغت به معنای چیزی است که میان دو شیء حایل می‌شود: «الْبَرْزَخُ الْحَاجِزُ وَ الْحَدُّ بَيْنَ الشَّيْئَيْنِ»^۶؛ برزخ، فاصله و حد بین دو چیز است. «عالم برزخ، جهانی است که میان عالم دنیا و آخرت قرار دارد. امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «الْبَرْزَخُ الْقَبْرُ، وَ هُوَ الثَّوَابُ وَالْعِقَابُ بَيْنَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ»^۷؛ برزخ، همان عالم قبر است و ثواب و عذابی است که در میان عالم دنیا و آخرت وجود دارد.»

۱. احزاب، آیه ۶۶؛ اعراف، آیه ۱۸۷.

۲. مرتضی مطهری، مجموعه آثار استاد شهید مطهری، ج ۲، ص ۵۱۴.

۳. جعفر سبحانی، منشور عقاید امامیه، ص ۱۹۰.

۴. مجلسی، بحار الأنوار، ج ۶، ص ۲۱۴.

۵. مکارم شیرازی و همکاران، پیام قرآن، ج ۵، ص ۴۵۹.

۶. راغب اصفهانی، معجم مفردات الفاظ القرآن، ذیل واژه «برزخ».

۷. عبدعلی بن جمعه حویزی، تفسیر نور الثقلین، ج ۳، ص ۵۵۳.

علامه طباطبایی در معنای اصطلاحی برزخ می‌نویسد:

«مراد از برزخ، همان عالم قبر است و آن، عالم مثال است که انسان بعد از مردن تا بر پا شدن قیامت در آن زندگی می‌کند.»^۱

بنابراین، عالم برزخ، همان عالم قبر است و قبر، یک معنای ظاهری و مادی دارد و آن، همان گودالی است که جسم ما را در خود جای می‌دهد و یک معنای باطنی و حقیقی که مراد از آن، جهانی است که انسان پس از مرگ تا روز قیامت در آن زندگی می‌کند.^۲ انسان بعد از مرگ، وارد جهان برزخ می‌گردد؛ خواه او را در زمین دفن کنند یا با آتش بسوزانند یا غذای درندگان شود و یا در دریا غرق گردد. قبر، در معنای حقیقی خود، باغی از باغ‌های بهشت است و یا چاهی از چاه‌های جهنم؛ چنان‌که امام سجاد علیه السلام می‌فرماید:

«إِنَّ الْقَبْرَ أَمَّا رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ، أَوْ حُفْرَةٌ مِنْ حُفْرِ النَّارِ؛^۳ قبر، باغی است از باغ‌های بهشت یا گودالی از گودال‌های جهنم است.»

شیوه زندگی انسان در برزخ

به عالم برزخ، «عالم مثال» نیز می‌گویند؛ زیرا در این عالم، روح به بدن مثالی تعلق می‌گیرد. مقصود از بدن مثالی، بدنی است که از جنس ماده نیست و جرم و حجم و وزن ندارد؛ اما از برخی لوازم و ویژگی‌های اشیای مادی، مانند شکل و اندازه، برخوردار است.^۴ بدن‌های برزخی ارواح، بر حسب ظاهر، کاملاً با بدن‌های دنیوی آنها مشابهت دارد؛ به گونه‌ای که پس از ورود شخص به برزخ، آشنایانش او را به‌خوبی می‌شناسند. روای می‌گویند: وقتی از

۱. سید محمدحسین طباطبایی، *المیزان فی تفسیر القرآن*، ج ۱۵، ص ۷۲.

۲. جعفر سبحانی، *الالهیات علی هدی الكتاب والسنة والعقل*، ج ۳ - ۴، ص ۷۳۶.

۳. عبدعلی بن جمعه حویزی، *تفسیر نور الثقلین*، ج ۳، ص ۵۵۳.

۴. محمد سعیدی مهر، *آموزش کلام اسلامی*، ج ۲، ص ۲۴۰. برای تقریب به ذهن و فهم بدن مثالی و برزخی، می‌توان به خواب‌هایی که آدمی می‌بیند، اشاره کرد. انسان در عالم خواب، به جاهایی سفر می‌کند، با افرادی هم‌صحبت می‌شود و کارهایی را انجام می‌دهد؛ درحالی‌که بدن مادی‌اش در بستر افتاده و هیچ حرکتی ندارد. در این رؤیاهای آدمی با بدن مثالی خود حرکت می‌کند. بی‌تردید، صورت‌هایی که هنگام خواب مشاهده می‌کند، مادی نیستند و جا و مکانی را اشغال نمی‌کنند و جرم و وزن ندارند؛ با این حال، دارای شکل و اندازه‌اند و اشکالی همانند اشکال اشیای مادی دارند.

امام صادق علیه السلام درباره ارواح مؤمنان پرسیدم، حضرت فرمود: «فِي الْجَنَّةِ عَلَى صُورِ أَبْدَانِهِمْ لَوْ رَأَيْتَهُ لَقُلْتَ فُلَانٌ؛ به صورت و مشابه بدن‌های دنیوی خود در بهشت‌اند؛ به گونه‌ای که اگر مؤمنی را ببینی، می‌گویی او فلان کس است.»

از آنجا که عالم برزخ از نظر مرتبه و کمالات وجودی، بالاتر از عالم مادیات است و از تجرد بیشتری برخوردار است و محدودیت‌های مکانی و زمانی ندارد، کسانی که در عالم برزخ به سر می‌برند، از شعور و ادراک قوی‌تر و شدیدتری بهره‌مندند.^۲ در حدیث معروفی آمده است: هنگامی که اجساد کشته‌های مشرکان مکه در جنگ بدر را در چاهی قرار دادند، پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله در کنار چاه ایستاد و این جمله‌ها را فرمود: «يَا أَهْلَ الْقَلْبِيبِ هَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا؟ فَإِنِّي وَجَدْتُ مَا وَعَدَنِي رَبِّي حَقًّا، قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ هَلْ يَسْمَعُونَ؟ قَالَ: مَا أَنْتُمْ بِأَسْمَعِ لِمَا أَقُولُ مِنْهُمْ وَلَكِنَّ الْيَوْمَ لَا يُجِيبُونَ؛^۳ ای اهل چاه! آیا آنچه را پروردگارتان به شما وعده داده بود، حق یافتید؟ من که وعده پروردگارم را [در مورد پیروزی] حق یافتم! گروهی عرض کردند: ای رسول خدا! آیا آنها می‌شنوند؟ فرمود: شما نسبت به آنچه می‌گویم از آنها شنواتر نیستید؛ ولی آنها امروز پاسخ نمی‌دهند.»

همچنین، علی علیه السلام هنگام مراجعت از جنگ صفین، وقتی نزدیک کوفه کنار قبرستانی که بیرون دروازه قرار داشت، رسید، رو به سوی قبرها کرد و فرمود: «يَا أَهْلَ الدِّيَارِ الْمُوَحِّشَةِ وَالْمَحَالِّ الْمُقْفِرَةِ وَالْقُبُورِ الْمُظْلِمَةِ! يَا أَهْلَ التَّرْبَةِ! يَا أَهْلَ الْغَرْبَةِ! يَا أَهْلَ الْوَحْدَةِ! يَا أَهْلَ الْوَحْشَةِ! أَنْتُمْ لَنَا فَرَطٌ سَابِقٌ وَنَحْنُ لَكُمْ تَبِعٌ لَاحِقٌ، أَمَّا الدُّورُ فَقَدْ سَكَنْتَ، وَأَمَّا الْأَزْوَاجُ فَقَدْ نُكِحْتَ، وَأَمَّا الْأَمْوَالُ فَقَدْ قُسِمَتْ، هَذَا خَيْرٌ مَا عِنْدَنَا فَمَا خَيْرٌ مَا عِنْدَكُمْ؟ ثُمَّ أَلْتَفَتَ إِلَى أَصْحَابِهِ فَقَالَ: أَمَا لَوْ أُذِنَ لَهُمْ فِي الْكَلَامِ لَا خَبَرُوكُمْ أَنْ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى؛^۴ ای ساکنان خانه‌های وحشتناک و مکان‌های خالی و قبرهای تاریک! ای خاک‌نشینان! ای غریبان! ای تنهایان! ای وحشت‌زدگان! شما در این راه بر ما پیشی گرفتید و ما نیز به شما ملحق خواهیم شد. اگر از

۱. هاشمی خویی، منهاج البراعة، ج ۶، ص ۲۰۵.

۲. مرتضی مطهری، مجموعه آثار استاد شهید مطهری، ج ۲، ص ۵۱۸.

۳. علی بن حسام‌الدین متقی هندی، کنز العمال، ج ۱۰، ص ۳۷۷، ح ۲۹۸۷۶.

۴. نهج البلاغه، حکمت شماره ۱۳۰.

اخبار دنیا پرسید: به شما می‌گویم: خانه‌هایتان را دیگران ساکن شدند، همسرانتان به نکاح دیگران درآمدند و اموالتان تقسیم شد. اینها خبرهایی است که نزد ماست. نزد شما چه خبر است؟ سپس رو به یارانش کرده، فرمود: اگر به آنها اجازه سخن گفتن داده شود، حتماً به شما خبر می‌دهند: بهترین زاد و توشه برای این سفر، پرهیزکاری است.»

پیامبر اعظم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به شهادت‌ای احد اشاره کرد و فرمود: «أَيُّهَا النَّاسُ زُورُواهُمْ وَأَتَتْهُمْ وَاسَلُّوا عَلَيْهِمْ، فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا يُسَلِّمُ عَلَيْهِمْ مُسْلِمٌ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ إِلَّا رَدُّوا عَلَيْهِ السَّلَامَ؛ ای مردم! آنها را زیارت کنید و به سراغشان بروید و بر آنان سلام بفرستید. سوگند به کسی که جانم به دست اوست، مسلمانی تا روز قیامت بر آنها سلام نمی‌فرستد، مگر اینکه سلام او را پاسخ می‌گویند.»

از این روایات می‌فهمیم که اموات دارای حیات برزخی‌اند و از احساس، شعور و فهم بالایی برخوردار بوده، کلام ما را می‌شنوند. از این رو، کسانی که زیارت اهل قبور را انکار می‌کنند، فاصله بسیاری با معارف دینی دارند. امروزه متأسفانه، وهابیت به سبب نادانی خود، زیارت رسول گرامی اسلام و اهل بیت عَلَيْهِمُ السَّلَام را شرک دانسته، آن را ممنوع می‌کند. آنها اجازه نمی‌دهند که شیعیان در قبرستان بقیع زیارت‌نامه ائمه عَلَيْهِمُ السَّلَام را قرائت کنند. گروه تروریستی و جنایتکار داعش نیز با دشمنی و جهالت تمام، به تخریب قبور متبرک اصحاب گران‌قدر رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اقدام می‌کند؛ مکان‌هایی که مردم تنها برای مناجات با خدا و احترام به ارزش‌های اسلامی در آنجا حضور می‌یابند.

وضعیت انسان در عالم برزخ

در عالم برزخ، آدمی با مسائل و حوادث شگفتی مواجه می‌شود. در ادامه، به بررسی وضعیت انسان در این عالم و اتفاقات پیش روی او می‌پردازیم:

۱. سؤال در قبر

نخستین مرحله از حیات برزخی، با قبض روح از بدن آغاز می‌گردد. سپس وقتی انسان به خاک سپرده شود، دو فرشته الهی به نام‌های «نکیر» و «منکر» به سراغش آمده، از او سؤال

۱. علی بن حسام‌الدین متقی هندی، کنز العمال، ج ۱۰، ص ۳۸۲، ح ۲۹۸۹۶.

می‌کنند. علمای امامیه پرسش فرشتگان در قبر را حق و از مسلمات دینی می‌دانند.^۱ برخی معتقدند که در برزخ فقط از مسائلی سؤال می‌شود که آدمی باید به آنها اعتقاد و ایمان داشته باشد و رسیدگی به سایر مسائل، به قیامت واگذار خواهد شد؛^۲ اما مطابق برخی روایات، افزون بر توحید، نبوت و ولایت، از روش زندگی و چگونگی کسب اموال و مصرف آنها نیز از میت سؤال می‌شود. امام سجاد علیه السلام فرمود: «أَلَا وَ إِنِّ أَوَّلَ مَا يُسْأَلُكَ عَنْ رَبِّكَ الَّذِي كُنْتَ تَعْبُدُهُ وَ عَنْ نَبِيِّكَ الَّذِي أُرْسِلَ إِلَيْكَ وَ عَنْ دِينِكَ الَّذِي كُنْتَ تَدِينُ بِهِ وَ عَنْ كِتَابِكَ الَّذِي كُنْتَ تَتْلُوهُ وَ عَنْ إِمَامِكَ الَّذِي كُنْتَ تَتَوَلَّاهُ ثُمَّ عَنْ عُمْرِكَ فِيمَا كُنْتَ أَفْتَيْتَهُ وَ مَالِكَ مِنْ أَيْنَ اكْتَسَبْتَهُ وَ فِيمَا أَنْتَ أَنْفَقْتَهُ فَخَذُ حِذْرِكَ وَ أَنْظِرْ لِنَفْسِكَ وَ أَعِدَّ الْجَوَابَ قَبْلَ الْإِمْتِحَانِ وَ الْمَسْأَلَةِ وَ الْإِخْتِيَارِ...»^۳ بدان نخستین چیزی که آن دو فرشته از تو سؤال می‌کنند: پروردگارت را که می‌پرستیدی، از پیامبر که به سوی تو فرستاده شده، از دینی که به آن پایبند بودی، از کتابی که آن را می‌خواندی، از امامی که ولایتش را پذیرفته بودی و سپس از عمرت سؤال می‌کنند که در کدام راه صرف کردی و از اموالت که از کجا آوردی و در کجا مصرف نمودی؟ جانب احتیاط را نگه دار و درباره خود بیندیش و قبل از آزمایش و سؤال و امتحان، پاسخ را آماده کن.»

برخی احادیث، به پرسش‌های دیگری نیز اشاره کرده‌اند؛ برای مثال، امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «يُسْأَلُ الْمَيِّتُ فِي قَبْرِهِ عَنْ خَمْسٍ: عَنْ صَلَاتِهِ وَ زَكَاتِهِ وَ حَجِّهِ وَ صِيَامِهِ وَ وَلَايَتِهِ إِيَّانَا أَهْلَ الْبَيْتِ، فَتَقُولُ الْوَلَايَةَ مِنْ جَانِبِ الْقَبْرِ لِلْأَرْبَعِ: مَا دَخَلَ فِيكَ مِنْ نَقْصٍ فَعَلَيْ تَمَامِهِ»^۴ از مرده در قبرش از پنج چیز سؤال می‌شود: نماز، زکات، حج، روزه و ولایت ما خاندان. پس، ولایت از گوشه قبر به آن چهار چیز می‌گوید: هریک از شما کم‌وکاستی داشتید، کامل کردن آن به عهده من است.»

۱. جعفر سبحانی، منشور عقاید امامیه، ص ۱۹۲.

۲. مرتضی مطهری، مجموعه آثار استاد شهید مطهری، ج ۲، ص ۵۱۸.

۳. مجلسی، بحار الأنوار، ج ۶، ص ۲۲۳، ح ۲۴.

۴. همان، ص ۲۶۵، ح ۱۱۱.

- شیوه پاسخگویی به سؤال در قبر

شاید برخی تصور می‌کنند که سؤال و جواب عالم قبر، همانند سؤال و جواب عالم دنیاست که می‌توان با بهانه‌هایی از پاسخگویی به آنها شانه خالی کرد؛ درحالی‌که سؤال و جواب در قبر، امر ساده و معمولی نیست که انسان هرچه دوست داشته باشد، جواب بدهد؛ بلکه پاسخ از درون جان و حقیقت باطن می‌جوشد.^۱ عالم برزخ، ظرف ظهور حقایق است و پاسخگویی انسان به پرسش‌ها، در حقیقت، ترجمان عقاید درونی اوست.

امام علی بن حسین علیه السلام می‌فرماید: بعد از اینکه دو فرشته از تو سؤال کردند: «... فَإِنْ تَكُ مُؤْمِنًا عَارِفًا بِدِينِكَ مُتَّبِعًا لِلصَّادِقِينَ مُوَالِيًا لِأَوْلِيَاءِ اللَّهِ لَتَأْكَلِ اللَّهُ حُجَّتَكَ وَ أَنْطِقَ لِسَانَكَ بِالصَّوَابِ وَ أَحْسَنْتَ الْجَوَابَ وَ بُشِّرْتَ بِالرِّضْوَانِ وَ الْجَنَّةِ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ اسْتَقْبَلْتَكِ الْمَلَائِكَةُ بِالرُّوحِ وَ الرِّيحَانِ وَ إِنْ لَمْ تَكُنْ كَذَلِكَ تَلْجَلِجُ لِسَانَكَ وَ دُحِضَتْ حُجَّتُكَ وَ عَيَّبَتْ عَنِ الْجَوَابِ وَ بُشِّرْتَ بِالنَّارِ وَ اسْتَقْبَلْتَكِ مَلَائِكَةُ؛^۲ اگر فردی با ایمان، باتقوا، آگاه به دین، پیرو انسان‌های صادق و دوستدار و پیرو اولیای خدا باشی، خداوند پاسخ لازم را به تو تلقین می‌کند و زیانت را به حق می‌گشاید و جواب خواهی داد. در این هنگام، از سوی خدا بشارت رضوان و بهشت به تو داده می‌شود و فرشتگان الهی با روح و ریحان از تو استقبال می‌کنند؛ اما اگر این‌گونه نباشی، زیانت به لکنت می‌افتد و دلیل باطل می‌شود و از پاسخگویی فرو می‌مانی و نابینا می‌شوی و بشارت به آتش داده می‌شوی و فرشتگان عذاب به استقبالت می‌آیند.»

برخی روایات بیانگر آن‌اند که سؤال قبر شامل همگان نمی‌گردد؛ بلکه تنها از مؤمنان خالص و کافران خالص سؤال می‌شود و حسابرسی دیگران، به روز رستاخیز وانهاد می‌شود. امام صادق علیه السلام فرمود: «و لَا يُسْأَلُ فِي الْقَبْرِ إِلَّا مَنْ مَحَّضَ الْإِيمَانَ مَحَّضًا أَوْ مَحَّضَ الْكُفْرَ مَحَّضًا وَ الْآخَرُونَ يُلْهَوْنَ عَنْهُمْ؛^۳ در قبر سؤال نمی‌شود، مگر از کسانی که ایمان خالص یا کفر خالص دارند و دیگران به حال خود رها می‌شوند [تا در قیامت حسابرسی شوند].»

۱. مکارم شیرازی و همکاران، پیام قرآن، ج ۵، ص ۴۵۹.

۲. مجلسی، بحار الأنوار، ج ۶، ص ۲۲۳، ح ۲۴.

۳. همان، ص ۲۶۰، ح ۹۷.

۲. بهشت برزخی

مطابق آیات و روایات، مؤمنان نیکوکار که به خوبی پرشش‌های دو فرشته الهی، یعنی نکیر و منکر را پاسخ گفته‌اند، وارد بهشت برزخی می‌شوند. خداوند در سوره مبارکه یس درباره مؤمن آل یس (حییب نجار) سخن می‌گوید؛ مرد با ایمانی که به یاری رسولان حضرت مسیح علیه السلام برخاست و مردم را نصیحت کرد که از رسولان پیروی کنند؛ ولی قوم لجوج و گنهکار، به سخنان این مؤمن پاکباز توجهی نمودند و او را شهید کردند.

«قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ قَالَ يَا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ بِمَا غَفَرَ لِي رَبِّي وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ»^۱ به او گفته شد: وارد بهشت شو. گفت: ای کاش قوم من می‌دانستند که پروردگارم مرا آمرزید و در صف گرامی‌شدگان قرار داد.»

روشن است که این بهشت، بهشت قیامت نیست؛ زیرا مؤمن آل یس در اینجا آرزو می‌کند که قومش در دنیا از سرنوشت او آگاه شوند و بدانند که چگونه خداوند او را مشمول غفران قرار داده و گرامی داشته است.^۲

همچنین قرآن کریم درباره وضع شهدا در عالم برزخ می‌فرماید: «وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزُقُونَ»^۳ [ای پیامبر!] هرگز گمان مبر کسانی که در راه خدا کشته شدند، مردگان‌اند! بلکه آنان زنده‌اند و نزد پروردگارشان روزی داده می‌شوند.» مطابق این آیه، شهدا زنده‌اند و در جوار رحمت حق به سر می‌برند. آنها به دلیل دریافت فضل خداوند شادمان‌اند؛ «فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ»^۴ بدیهی است، این نوع حیات شادمانه با توجه به اینکه هنوز عالم قیامت برپا نشده، در بهشت برزخی است.

علامه جوادی آملی ذیل این آیه شریفه می‌نویسد:

«حیات پس از مرگ، برای همگان قطعی است؛ اما شهید و هرکه در حدّ و مقام او باشد، زندگی برزخی ویژه، والاتر و برتر از زیست برزخی افراد عادی دارد. شهیدان هم‌اکنون از

۱. یس، آیه ۲۶ - ۲۷.

۲. مکارم شیرازی و همکاران، پیام قرآن، ج ۵، ص ۴۵۲.

۳. آل عمران، آیه ۱۶۹.

۴. آل عمران، آیه ۱۷۰.

مجلس سیزدهم: سیمای انسان در عالم برزخ (۱) ■ ۱۷۵

زندگی ویژه برزخی برخوردارند و در آن برزخ که روضه‌ای از ریاض بهشت است، از رزق و نعمت و فضل الهی بهره‌مندند. شهید، مقتول است به لحاظ دنیا، و حی است به لحاظ برزخ.^۱

از امام صادق علیه السلام در مورد ارواح مؤمنان پس از مرگ سؤال کردند و حضرت در پاسخ فرمود: «فِي حُجْرَاتٍ فِي الْجَنَّةِ يَأْكُلُونَ مِنْ طَعَامِهَا وَيَسْرُبُونَ مِنْ شَرَابِهَا وَيَقُولُونَ رَبَّنَا أَقِم لَنَا السَّاعَةَ وَأَنْجِزْ لَنَا مَا وَعَدْتَنَا؛^۲ آنها در حجره‌هایی از بهشت قرار دارند، از غذاهای بهشتی می‌خورند، از نوشیدنی‌هایش می‌نوشند و می‌گویند: پروردگارا! هرچه زودتر قیامت را بر ما کن و به وعده‌هایی که به ما داده‌ای، وفا نما.»

۳. دوزخ برزخی

کافران و منافقان که قادر به پاسخگویی به سؤال‌های فرشتگان الهی نیستند، قبرشان عرصه عذاب الهی خواهد شد. آیات ۹۹ و ۱۰۰ سوره مؤمنون درباره کفار، ظالمان و مجرمان است که می‌فرماید: آنان همچنان به راه نادرست خود ادامه می‌دهند تا هنگامی که مرگ یکی از آنها فرا رسد؛ در این حال، خطاب به پروردگار عرض می‌کند: «قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِي لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا؛ ای پروردگار من! مرا بازگردان! شاید در آنچه ترک [و کوتاهی] نمودم، عمل صالحی انجام دهم. [ولی به او می‌گویند: چنین نیست! این، سخنی است که او به زبان می‌گوید] و اگر بازگردد، کارش همچون گذشته است.»

سپس می‌فرماید: «وَمِنْ وَرَائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ؛ و پشت سر آنان، برزخی است تا روزی که برانگیخته شوند.» آغاز این آیه، به منزلگاه مرگ و پایان آن، به منزلگاه برزخ اشاره می‌کند. تعبیر «إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ»، نشانه روشنی است بر اینکه عالم برزخ، مرحله‌ای است پس از مرگ و پیش از روز رستاخیز.^۳

۱. عبدالله جوادی آملی، تسنیم (تفسیر قرآن کریم)، ج ۱۶، ص ۲۷۷.

۲. مجلسی، بحار الأنوار، ج ۶، ص ۲۶۹، ح ۱۲۲.

۳. مکارم شیرازی و همکاران، پیام قرآن، ج ۵، ص ۴۴۶.

قرآن کریم درباره عذاب فرعونیان در برزخ می‌فرماید: «النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَ يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ»^۱ عذاب آنها، آتش است که هر صبح و شام بر آن عرضه می‌شوند و روزی که قیامت بر پا شود، [می‌فرماید:] آل فرعون را در سخت‌ترین عذاب‌ها وارد کنید!

روشن است، عذابی که صبح و شام بر آن عرضه می‌شوند، آتش برزخی است؛ چراکه در پایان آیه، به مجازات آنان در قیامت به طور جداگانه اشاره شده است.

روایاتی هم که پیش‌تر بدان‌ها اشاره شد، بر عذاب برزخی اشاره دارند؛ مانند: «إِنَّ الْقَبْرَ أَمَّا رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ، أَوْ حُفْرَةٌ مِنْ حُفْرِ النَّارِ. الْبَرْزَخُ الْقَبْرُ، وَهُوَ الثَّوَابُ وَالْعِقَابُ بَيْنَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ.»

در روایات آمده است که مؤمنان گنهکار نیز در عالم برزخ رنج و عذاب می‌کشند تا تطهیر شوند و در عالم قیامت سبک‌بار باشند.^۲

۱. غافر، آیه ۴۶.

۲. رک: مجلسی، بحار الأنوار، ج ۶.